

Լուսինէ Ա. Աւետիսեան

Բանասիր. գիյր. թեկնասծու

«ԱՂՋԻԿ» ԲԱՌԻ ԾԱԳՈՒՄԸ*

Բանալի բառեր – աղջ, խաւար, երկսեռ ժամանակ, տարասեռ զաւակներ, ցերեկ-աւր-այր, գիշեր-աղջ-աղջիկ:

Մի քանի հնչիւններից բաղկացած բառերի համեստ ու առաջին հայեացքից պարզունակ կերպարանքում ներդասաւորուած են ազգի կենսագրութեան ու նկարագրի հազուագիւտ արձանագրութիւններ: Այդպիսին է «աղջիկ» բառը՝ որպէս հնագոյն առասպելի խտացուցիչ: Դրա ստուգաբանութեան փորձերը անսպասելի իմաստային դաշտեր են բացում տիեզերածնական առասպելների մթին խորշերում...

«Աղջիկ» բառի ծագման մասին կարելի է փնտրել բոլոր ստուգաբանական բառարաններում, սակայն անյայտութեան մշուշն այդպէս էլ չի ցրուում. անստոյգ է մնում բառը, եւ անվկայական՝ նրա ծնունդը:

Ստուգաբանական նոր վարկած առաջարկելուց առաջ նախ հպանցիկ անդրադառնանք եղած ստուգաբանութիւններին:

Հարցի պատմութիւնը: «Աղջիկ» բառի ծագումը տեսնելու համար Աճառեանի բառարանն ուղղորդում է դէպի «աղիջ» բառայաւորուածը¹, որը բառը թողնում է չստուգաբանուած. տալիս է միայն բառի նշանակութիւնը, բարբա-

* Դրոյթներով ներկայացուել է 2018 թ. յունիսի 26-27-ին ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտութեան եւ ազգագրութեան ինստիտուտի կազմակերպած գիտաժողովին նուիրուած ակադեմիկոս Կարապետ Մելիք-Ոհանջանեանի 125-ամեակին: Ընդունուել է տպագրութեան 17.08.2021:

1 **Բառայաւորուած** - կարդալ [բառահոդված]: Ուղղագրութիւնը՝ ըստ դասական ուղղագրութեան կանոնարկման համար որդեգրած առաջնորդող սկզբունքների, որոնք փաստագրուած են հնագոյն ձեռագիր վկայութիւններով եւ հիմնաւորուած ու շարադրուած են հեղինակիս «Երբ յայտածուում է մաշտոցեան տրամաբանութիւնը» (2018) գրքում: Հեղինակի սկզբունքային մատեցման առանցքային նպատակն է հայերէնի բոլոր լեզուավիճակների համար ապահովել ուղղագրական մեկ համարիւնակ: Մասնաւորապէս, «աւ» երկբարբառին փոխարինող օ-ն աւտար նշան է, եւ տրամաբանական ու հաւանական է, որ ժՄ դարից այս կողմ յատկապէս մատենագրութիւն է ներմուծուել յատիւնական այբուբենից՝ զուտ ձեպագրութեան համար, քանի որ վերջինիս շնորհիւ գրչի քառակի շարժումը փոխարինուել է գրչի մեկ պտոյտով, ինչպէս ուսանողներն են դասախաւսութիւն տղագրելիս աւտագործում պայմանական նշանային համակարգ՝ -ութիւն, -ային, -ական եւ այլ ածանցներ արագ նշանակելու համար: Մինչդեռ վիճագիր արձանագրութիւններում գրեթե սրբարէն պահպանուել է երկբարբառը:

Ուղղագրական համակարգի նախնական կանոններից իւրաքանչիւր շեղում պարտութեան տանող չզիտակցուած նահանջ է: Երբ ուղջը մեկ քայլ յետ եւ տանում, ուրեմն պատրաստ եւ գիջելու: Քեզ առարեայում ամէն ինչ համոզում է, թե աշխարհը դէպի հեշտն է ընթանում, պէտք է թաւափել ծանրութիւնները: Խաբելութիւն է: Նահանջը, այո՛, արձանագրուել է ժՄ դարում: Յետոյ, երբ շահախնդիր իրականութեան մէջ ջանքերից յոգնած՝ դէպի դիւրին ենք ընթացել, գեղչել ենք բարձունքը յաղթահարելու կամքը եւ հերթով տանով տուել փոքրիկ թուացող ներքին ձակատամարտերը եւ ի վերջոյ պարտուում ենք մեծ պատերազմներում:

Մինչդեռ մշակոյթը փրկչական ջանքի ու սխրանքի պատմութիւնն է...

Վէ՛մ համահայկական հանդես, ԺԳ (ԺԹ) Կրայի, թիվ 3(75), հուլիս-սեպտեմբեր, 2021

ռային տարբերակները, նաեւ այլոց² ստուգաբանական փորձերը, որոնք հիմնականում ունեն ժողովրդական բնոյթ, ինչպիսին միջնադարեան տաղերգու Առաքել Սիրնեցու ստուգաբանութիւնն է.

«Յորժամ դստերք ծնանին մարդիկ,
Կոչեն զանուն նորին **աղջիկ**.
Այսինքն լաւ էր թե չէիք,
Ձի շատ չարեաց պատճառ լինիք»³:

Նման մի մեկնութիւն էլ բերում է պոստական ժողովրդական ստուգաբանութիւնից՝ «աղջիկ=ա՛լիս, չիք», որ իբր գոչեց Ադամը, երբ կենդանիների մէջ իրեն մի ընկեր չգտաւ, եւ Աստուած ստեղծեց մի աղջիկ՝ Եւային⁴:

Հայկազեան բառարանը, «էգ զաւակ» բացատրութիւն ունեցող «աղջիկ» բառից բացի, յիշատակում է «աղիճ»-ը՝ «աղջիկ աղճատեալ» իմաստով⁵:

«Աղիջ» արմատը շատ լեզուաբաններ են քննել՝ Ա. Մէլե⁶, Յ. Կլապրոտ, Հր. Աճառեան, Գ. Ջահուկեան, Վ. Համբարձումեան, Հր. Մարտիրոսեան եւ այլք: «Աղիջ» ձեւով մեկ անգամ է գործածուել՝ Տիմոթէոս Կուրի «Հակաճառութիւն» երկի թարգմանութեան մէջ⁷, ապա՝ այդ երկի հետեւողութեամբ կազմուած «Կնիք հաւատոյ»-ի մէջ⁸: Ա. Մէլէն «աղիջ» բառի ծագումը ենթադրաբար կապում է «աղալ» բառի «աղ» արմատի հետ⁹: Հր. Աճառեանի արմատական բառարանը գիտական շրջանակներից վկայակոչում է գերմանացի արեւելագէտ Յուլիուս Կլապրոտի (1783-1835)՝ «աղջիկ = անդի jaðeki» անմեկնութիւն զուգադրումը եւ գերմանացի պատմաբան-արեւելագէտ Բէտտիլիների՝ առանց բացատրութեան յղումը սանսկրիտի «ձի» բառին: Չի անտեսել եւ պատահական նմանութիւնը պարսկերէնի մի բարբառի նոյնիմաստ բառին¹⁰:

Տասնչորս տարի անց «Հայոց լեզուի պատմութիւն» աշխատութեան մէջ Աճառեանը շարունակում է «աղջիկ»-ը անստոյգ բառ համարել. «Արդէն տեսանք, որ հնդեւրոպացոց ընտանեկան կազմակերպութիւնը արական գծի վրայ էր. կնոջ կողմի ազգականները կարեւորութիւն չունէին. դրա համար էլ դրանց յատուկ բառեր գոյութիւն չունէին: Բաժանումից յետոյ հնդեւրոպական ժողովուրդները մասամբ ուրիշ ոչ հնդեւրոպական հարեանների ազդեցու-

2 Նկատի ունենալով այստեղ գործածած ուղղագրական նախնական տարբերակների առատութիւնը՝ առայժմ ձեռնպահ եմ մնում Լ-Ղ ուղղագրութեան կիրառումից եւ «այղ», «քայղ», «փայղ», «նշոյղ» եւ այլ բառեր թողնում եմ աւանդոյթի ուժ ձեռք բերած տարբերակներով:

3 **Աճառեան Հր.**, Հայերէն արմատական բառարան, հատ. Ա, Եր., 1926, էջ 129:

4 Տե՛ս նոյն տեղում, էջ 130:

5 Տե՛ս «Նոր բառգիրք հայկազեան լեզուի», հատ. Ա, Կենտրոնի, 1836, էջ 43:

6 Մէլէ – Անտուան Մէլէ, դասական ուղղագրութեան համաձայն՝ ե+յ=է. հրեայ > հրե + ից = *հրեյից = հրեից: Ուստի *Մեյէ = Մէլէ:

7 Տե՛ս **Տիմոթէոս Կուրի**, Հակաճառութիւն, Էջմիածին, 1908, էջ 283:

8 Տե՛ս «Կնիք հաւատոյ», Էջմիածին, 1914, էջ 168:

9 Տե՛ս **Մէլէ Ա.**, Հայագիտական ուսումնասիրութիւններ, Եր., 1978, էջ 228:

10 Տե՛ս **Աճառեան Հր.**, Հայերէն արմատական բառարան, հատ. Ա, էջ 129-130:

թեամբ կազմեցին իգական ճեղի համար էլ զանազան բառեր: Հայերէնում, ինչպէս տեսանք, արական գծի ազգականական բառերը մեծագոյն մասամբ հնդեւրոպական են, ինչպէս՝ **սկետուր, տագր, նու** եւ այլն: Ապագայում հայերը ազգականական բառեր փոխ չեն առել աստարներից, բացի **պապ** եւ **մամ** բառերից, որոնց բնիկ հայերէն ձեւերը (**հաւ, հանի**) կային լեզուի մէջ:

Վերոյիշեալներից դուրս հայերէնի ազգականական բառերի մէջ առանց մեկնութեան են մնում **աղջիկ, կոյս, աներ, հոր, քեռի, եղար, գորանչ, փեսայ, գաւակ, թոռն, լաճ** եւ **խնամի** բառերը, որոնց մի մասը իգական գծին է պատկանում: Կարծում եմ, որ այս բառերը, գոնէ մասամբ, մտել են հայերէնի մէջ խալդերէնից փոխառութեամբ¹¹:

Վ. Համբարձումեանը եւս կարծում է, որ հայերէն «աղջիկ» (< աղիջ < աղիճ) բառն ունի հ.-ե. ծագում, համամիտ է Մէլին, թե¹² այն բխում է հ.-ե. *al – արմատից՝ իբրեւ «բնատնտեսութեամբ զբաղուող անձ, ընտանիքի մի տնտեսուհի» հասկացութեան անուանում: «Նախկինում չստուգաբանուած, վերջին ժամանակներս հ.-ե. *pe-ll ձեւից բխեցուող հայ. աղիջ < աղիճ բառի համար անելի հաւանական եւ հիմնատր է հ.-ե.

ԱՂԻՋ «աղջիկ» (աղիճ «պոռնիկ»):
 Բաղադրութիւններ՝ *աղջիկ, աղջկին, աղջկորդի, աղջկամարդ, աղջկական:*
 Թերևս բնիկ հնդեւրոպական՝ *pəliiā (+ջ³) հ.-ե. *pōs- «փոքր» արմատից՝ *-l- ածանցով. հմմտ. հուն. πῶλος «մտրուկ, քուռակ. աղջիկ», գոթ. fūla, հ. իալ. foli «մտրուկ, քուռակ», այլև հայ. ուլ. Տե՛ս նաև ուլ, յղի (°):

*al-ից բխեցնելը, եթե բառի ստուգաբանութեանը մատենում ենք թե՛ լեզուական եւ թե՛ պատմական-մշակութային տեսակէտից»¹³:

Գ. Զահուկեանի բառարանը սուղ տեղեկութիւններ է տալիս, միաժամանակ ակամայ փաստում, որ համեմատական լեզուաբանութիւնը երբեմն անհեթեթութեան աստիճանի զարմանալի առնչութիւններ կարող է «բացայայտել»՝ ընդլայնելով

Գ. Զահուկեան, Հայերէն սրուագրանական բառարան, Եր., 2010, էջ 37

11 Աճառեան Հր., Հայոց լեզուի պատմութիւն, հատ. Ա, Եր., 1940, էջ 184:
 12 Պասական ուղղագրութեան դէմ բերուող միակ ուշագրաւ հակափաստարկը հիմնուում է դարերի պատմական հողովոյթում նրա մէջ սարդած խտտորումների կամ թուացեալ անկանոնութիւնների առկայութեան վրայ: Հէնց այս հակափաստարկն է ի յայտ բերում դասական ուղղագրութեան կանոնարկման հրամայականը եւ մղում քննելու թիրիմացաբար բացառութիւն համարուած երեւոյթները եւ բացայայտելու մինչ այդ չնկատած արիմաչափութիւնները: Հնագոյն ձեռագրերի վկայութեամբ **թե, եթե** շաղկապները գրուել են **ե-ով**: Այս փաստը եւս շահարկուել է որպէս դասական ուղղագրութեան անկատարութեան, դպրութեան առաջին իսկ դարերում ուղղագրական անսկզբունքայնութեան եւ անկանոնութեան դրսեւորում: Սակայն առաջին հայեացքից անսովոր այս ուղղագրութիւնը բացատրուում է եղանակաւորող բառերի՝ **ապա, հապա, այո**, շաղկապների՝ **նա, ապա**, ծայնաւորայանց յատուկ անունների **Եղիա, Զաքարիա, Աննա**, ինչպէս նաեւ **սա, դա, նա** դերանունների, բայի բուն հրամայականի՝ **կարդա՛**, ձեւերում «եզերափակիչ» յ-ն չգրելու՝ բացառութիւն որակուած, սակայն սպառիչ կերպով հիմնաւորուող կանոնով (տես Աւետիսեան Լ., Երբ յայտածուում է մաշտոցեան տրամաբանութիւնը, Եր., 2018, էջ 18-22, 25):
 13 Համբարձումեան Վ., Հայերէն Աղջիկ բառի ստուգաբանութիւնը, «Պատմա-բանասիրական հանդէս», Եր., 1997, N Բ, էջ 152:

բառիմաստային դաշտերը՝ ընդհուպ մինչեւ քուռակը, ուլը, յղիին ու աղջկան նոյնացնելը կամ առնուազն միմեանց հետ համեմատելը¹⁴ ...

Հրաչ Մարտիրոսեանը, վկայակոչելով ստուգաբանական բոլոր փորձերը, բոլորն էլ անբաւարար է համարում: Առաւել հաւանական է կարծում Ջահուկեանի ստուգաբանութիւնը: Իսկ իր կարծիքով՝ «աղջ»-ը իգականութիւն ցոյց տուող հին մի բառ է եւ նշանակել է «երկանք պտտող կին»: «Աղիջ» ձեւը երկրորդային համարելով՝ առաջարկում է արմատը վերցնել «աղջ» ձեւով¹⁵: Փաստաւրէն, արձանագրում ենք ծագմամբ միմեանցից տարբեր երկու «աղջ» արմատներ, որոնցից մեկն ունի «մութ», «խաւար», մեւսը¹⁶ «աղջիկ» իմաստները¹⁷:

Նոր վարկած: Թեւեւ չեն հաւակնում լինելու ստուգաբան՝ բառի զուտ մասնագիտական իմաստով, այնու ամենայնիւ հիմքեր ունեն կարծելու, որ լիովին համընկնում են երկու նոյնանուն արմատները, պարզապէս մեկը բացատրուում է մեւսով՝ տոմարի հիման վրայ վերականգնելի, վերստեղծելի առասպելի աւգնութեամբ:

Ջարմանալիարէն մասնագիտական գրականութեան մէջ երկու հասկացութիւնների միջեւ որեւէ զուգորդութիւն չկայ, չկայ հնչիւնական մակարդակում նոյնահունչ բառ-արմատների բաղդատութեան որեւէ փորձ, գոնէ մտքի բնական հակումը՝ կապ յայտնաբերելու, բանականաւրէն արգելակող եւ ուղղորդող անդրադարձ, թե, ասենք, հնարաւոր չէ «աղջիկ» բառը պարզունակաւրէն բխեցնել «աղջ» արմատից, որովհետեւ... եւ այլն: Գուցէ պարզապէս անհերթելիութիւն համարելով՝ անտեսել են «աղջիկ» եւ «աղջ» բառերի գոնէ արտաքին նոյնականութիւնը: Հաւանաբար հասկացութիւնների միջեւ առերեւոյթ կապի բացակայութիւնը, դրանից բխող՝ իմաստային դաշտերի միջեւ առնչութեան բացառումը շեղում են ուշադրութիւնը՝ հիմք չտալով փոխծագումնաբանութեան մասին ենթադրութիւնների:

Այս առումով ուշագրաւ են Աղջոց վանքի յիշատակութիւնները մատեններում եւ դրանց անդրադարձները հայագիտութեան ասպարէզում, որոնցում ասուպի պէս նշուում է «աղջ» եւ «աղջիկ» բառերի կապը: Ղ. Ալիշանը վանքի «Աղջոց» անունը ստուգաբանում է «աղջիկ» բառի հետ կապելով. «Գեւղն ի վանացն, քան թե վանքն ի գեղջէն երեւի առեալ զանունն. ոչ զմթութիւն նշանակելով (աղջ, աղջամուղջ), այլ զնախատիպ «աղջիկ» բառի. եւ այս ի սակս ոմանց յընկերաց հրաշառաք կուսանացն

14 Տե՛ս **Ջահուկեան Գ.**, Հայերէն ստուգաբանական բառարան, Եր., 2010, էջ 37:

15 Տե՛ս **Martirosyan Hr.**, Etymological Dictionary of the Armenian Inherited Lexicon, Leiden, Boston: Brill. (Leiden Indo-European Etymological Dictionary Series; Nr. 8), 2010, էջ 35-36:

16 Մեւս – կարդալ [միւս], կազմութիւնը մի+եւս: Քանի որ գործում է լեզուական իրողութիւններ չանտեսելու սկզբունքը, ուստի հիմնուելով հնչիւնաբանական արինաչափութիւնների, հնագոյն գրաւոր վկայութիւնների եւ ստուգաբանութեան վրայ արդար է [յու] հնչող «եւ»-ի վերահաստատումը մի շարք բառերում: Դրանցից են **աղբեր, եղջեր, պեւր, մեւս, հարեր, բեր** եւ փոքրաթիւ այլ բառեր (տե՛ս **Աւետիսեան Լ.**, Գշ. աշխ., էջ 10-12):

17 «Մութ, խաւար» իմաստներով «աղջ» արմատի մասին տե՛ս նոյն տեղում, էջ 37:

Հռիփսիմեանց»¹⁸: Այսպիսով՝ Ալիշանը մի կողմից ասես յուշում է կապը, մեկ կողմից զգուշացնում է չշփոթել երկու տարբեր հասկացությունները: Ապա բերում է վանքի եւ մատակարար գեղի¹⁹ անունների վկայուած տարբերակները՝ **Աղջոց** եւ **Աղջկուց**, եւ հիմնաւորում վանքի անուան՝ «աղջիկ» բառով բացատրութիւնը՝ վկայակոչելով անգղիացի մի ճանապարհորդի եւ ռուսական աշխարհացոյցի հաղորդած տուեալները. «Թուի թե եւ ցարդ կանգուն կայ եկեղեցին. քանզի անգղիացի ուղեւորն Մորիէ (յամի 1813) յիշէ հանդէպ գեղջն զԳրզ-գալէսի բերդ հին քառակուսի եւ աշտարակագարդ. յակնադիտակ եւ գրեթե յանմատոյց լեռնավայրի, եւ եկեղեցի առ նմին. անունդ եւ տեղին միաբանին ընդ Աղջոցն, զի եւ մեծ աշխարհացոյց Ռուսաց՝ վանս գրէ եւ ոչ բերդ զԳրզ-գալէսի»²⁰: Այստեղ բառապատճենուած տեղանուան վկայութիւնը ուրիշ լեզուից թերեւս վերահաստատում է անուան կապը «աղջիկ» բառի հետ: Ալիշանը ենթադրում է, որ այդ բառը «աղջ» նախատիպ է ունեցել:

Կարծում եմ, որ Ալիշանի ենթադրութիւնը ճիշդ է:

Այս զուգորդութիւնը կայ նաեւ ձեռագիր մի Յայսմաւորքի յաւելուածում, որն իր աշխատութեան մէջ յիշատակել է Ղ. Ինձիձեանը. «Սուրբն Գրիգոր ազդմամբ հրեշտակաց արար գտեղին վանք միաբանակեցաց, որ է մինչեւ ցայսար, եւ կոչի Աղջոց վանք, այսինքն է Աղջկանց վանք»²¹: Ծանաթագրութեան մէջ նշել է, որ տպագիր Յայսմաւորքի մէջ բացակայում է «Աղջկանց վանք» անունը: Հնարաւոր է՝ Ալիշանի ենթադրութիւնը եւ ձեռագիր Յայսմաւորքի յաւելուածում ժողովրդական ստուգաբանութեան նմանուող բացատրութիւնը համոզիչ չեն թուում:

Հ. Հիւրշմանը ասես մեկ հարուածով ջնջում է կապի այդ նշոյլը. «Այս յաւելուածը ընդարինակողին այն անհիմն ենթադրութեան վրայ հաստատուած է, թե աղջ աղիձ կամ աղջիկ ըլլայ: Հայերէն աղջ մը գոյութիւն չունի, իսկ կարելի չէ այստեղ նկատողութեան առնուլ աղիջ փոխանակ աղիձի»²²:

Եթե Հիւրշմանը հայերէնում առանձին «աղջ» արմատ չէր տեսնում, ապա Աձառեանը «աղջ» արմատի դիմաց ուղղորդում է դէպի «սեւ» իմաստով «արջն» արմատը, որը՝ որպէս առանձին բառ, մեկ անգամ գործածել էր միայն Փաւստոս Բուզանդը: Ապա բերում է դրանից կազմուած բառեր՝ արջնագոյն, արջնագգեստ, արջնատես, արջնագռաւ եւ այլն: Ըստ Աձա-

18 Ալիշան Ղ., Այրարատ, Վենետիկ, 1890, էջ 352:

19 Այսար ակնայտ է լրուլ հնչմամբ բառերի ուղղագրութեան միաւրինակացման փաստը. տիրապետող է դարձել իւրերկրաբառը: Սակայն ոչ միայն լեզուում գոյութիւն ունեցող գրառման ձեւի տարաշխարհիկ հնայքը պահպանելու, այլ եւ լեզուական կարեւոր իրողութիւններ չանտեսելու համար անհրաժեշտ է բառային մի շերտի համար վերականգնել եւ երկբարբառով գրութեան նախնական կերպը գեւղ. ալեւր. աղբւր, հարեւր, հեւր, մեւս, թեւր եւ այլն (տես Աւետիսեան Լ., նշ. աշխ., էջ 10-12):

20 Նոյն տեղում, էջ 354:

21 Ինձիձեան Հ. Ղ., Ստորագրութիւն հին Հայաստանեայց, Վենետիկ, 1822, էջ 268-269:

22 Հիւրշման Հ., Հին Հայոց տեղւոյ անունները, Վիեննա, 1907, էջ 299:

ռեանի՝ այս արմատը ներկայանում է երկու այլ ձևերով եւս՝ «աղջ» եւ «աղտ»: Առաջինը «մթութիւն, մութ» իմաստներով «աղջ» արմատն է, որ ինքնուրոյն անգործածական մի ձեւ է, որից ծագում են «աղջութիւն» (խաւար), կրկնութեամբ՝ «աղջաղջ» (մշուշ), «աղջամուղջ» (թանձր մութ) բառերը: Երկրորդը՝ «աղտ» (մութ, խաւար), նոյնպէս առանձին չի գործածուում, բայց սրանից էլ ունենք «աղտամուղտ» (մութ, խաւար) բառը: Աճառեանը արմատը համարում է փոխառութիւն հիւսիսկովկասեան լեզուներից, իսկ բարբառներում այն գրեթէ բացակայում է՝ բացառութեամբ Տփղիսի (ախտամուխտին), Ախալցխայի (աղտենդտին), Երեւանի եւ Շիրակի (աղտամուղտ) բարբառների: Թեեւ Գ. Ջահուկեանը եւս «աղտ» արմատը ներկայացնում է որպէս «աղջ»-ի տարբերակ, սակայն նախ՝ սխալ է համարում դրանց բխեցումը «արջն» արմատից, ապա՝ «աղջ»-ը համարում է հնդեւրոպական արմատ²³:

Կարծում եմ՝ իսկապէս անտրամաբանական է, որ լեզուում ինքնուրոյնաբար չգործածուող ինչ-որ արմատական բառ միայն կրկնութեամբ բարդութիւններ կազմի, այն էլ՝ երկրորդ բաղադրիչի հնչիւնափոխուած ձեւով: Բացի դրանից՝ առաւրեայում մշտապէս կրկնուող որեւէ երեւոյթ անուանելու համար մի լեզու չէր փոխառի միավանկ արմատ, որը պիտի միայն բարդ բառերում, աւելի ստոյգ՝ կրկնաւորների մէջ գործածէր:

Ա. Մարգարեանի քննութեամբ՝ գրաբարի փաստերը ցոյց են տալիս, որ յաւդակապով կրկնաւոր բարդութիւնները սկզբից եւեթ առաջ են եկել զուտ միավանկ բառերի կրկնութեամբ՝ ինչպէս անփոփոխ, այնպէս էլ հնչիւնափոխուած ձևերով²⁴, եւ այդպիսի բարդութիւնները քիչ են՝ շուրջ յիսուն: Դրանցից են՝ «աղջամուղջ», «աղտամուղտ», «աղխամաղխ» (ապրանքի կոյտ), «արհամարհել», «բարձրաբերձ», «ժանտաժուտ», «խաժամուժ», «խաղճախուղճ» (կռճիկ), Ղարաբաղի բարբառից էլ յիշենք «ժըմաժէնք» բառը, որ «մթնշաղ» է նշանակում եւ, ինչպէս իրաւամբ պնդում է Հր. Մարտիրոսեանը, «աղջամուղջ» բառի բարբառային պահպանուած մի տարբերակ է²⁵: Ի դէպ, եւ, «ժըմաժէնք» բառը համարելով «աղջամուղջ»-ի բարբառային բացարձակ համանիշը, զուտ կազմութեան տեսանկիւնից դրանում ոչ թե «աղջ», այլ «ժամ» արմատի կրկնութիւն եմ տեսնում՝ ձայնաւորի հնչիւնափոխութեամբ՝ ժամ+ա+ժամ(ք) (մ>ն անցումը կարող է մեկնաբանուել «եմ» աւժանդակ բայի ենք>ենք համաբանութեամբ), պարզապէս բարբառում «ժամ» բառը շեշտագուրկ դիրքում հանդէս է գալիս «ժըմ», իսկ վերջին՝ նոյնպէս անշեշտ դիրքում՝ «ժէմ» ձևերով: «ժամ»-ը

23 Տե՛ս **Ջահուկեան Գ.**, նշ. աշխ., էջ 39:

24 Տե՛ս **Մարգարեան Ա. Ս.**, Յաւդակապով կրկնաւորները հայերէնում, «Պատմաբանասիրական հանդէս», Եր., 1987, N Բ, էջ 164:

25 Տե՛ս **Martirosyan Hr.**, նշ. աշխ., էջ 37:

կարող է կապուել ինչպես եկեղեցու ժողովրդական անուանման հետ, որ ինքնին ժամացոյց էր, այնպես էլ ոչ եկեղեցու միջնորդաւորմամբ՝ զուտ ժամանակի, ուշ լինելու: Արմատի կրկնութիւնը բարդութեանը «տարածամ» իմաստ է հաղորդում, որն ընդգծում է մեկի մահամերձ լինելը նկարագրող ասոյթում՝ «ժըմաժէնքան ճուր ա օզում» (մահամերձ է): «ժըմաժէնք» բառը, լինելով «աղջամուղջ»-ի բարբառային բացարձակ համանիշը, ուղղակիաւրէն հրաւիրում է ժամանակի կողողինացում նկատել նաեւ «աղջ» արմատում՝ դրանում «մթութիւն» ու «խաւար» տեսնելուն հակառակ կամ գոնէ զուգահեռ: Եւ այս հանգամանքը շատ կարելոր է: Մթութեան, խաւարի ու գիշերուայ հոմանիշ աղջամուղջը ժամանակի յստակաւրէն տարորոշուած պահ է:

Այսպիսով՝ գործնականում «աղջիկ» բառի ստուգաբանութեան բացակայութիւնը մեծացնում է դրա մէջ «մութ», «սեւ» իմաստներն ունեցող «աղջ» արմատը տեսնելու գայթակղութիւնը: Բայց որտե՞ղ փնտրել այդ առնչութիւնը: Թերեւս «աղջ» եւ «աղջիկ» բառերի միջեւ ակնարկածս կապը նախ եւ առաջ ընկալուի որպէս բանաստեղծական, բայց ոչ երբեք գիտական մտքի հայեցողութիւն: Իրաւամբ, այդ զուգահեռը կարող է ներկայանալ որպէս գեղեցիկ տարողունակ փոխաբերութիւն, աղջկայ եւ մութ գիշերուայ ներքին համեմատութիւն, որ կարող է բերել թեմայի զարգացման, թե աղջկայ մէջ, եթե անգամ չեն երեւում, աստղեր կան, թե նա նոյնքան խորհրդաւոր է, որքան աղջը, եւ պարունակում է թաքուն լոյսը՝ որպէս նոր առաւաւտ, որ խորհրդանշում է նոր աւրուայ արարումը, մասնաւորապէս՝ արեւածագը՝ որպէս երկունքի պահ... որը նոյն հանդիսաւորութեամբ է նկարագրում տիեզերքի ու աստուածամանկան ծնունդը վիպող առասպելներում եւ այլն...

Բայց չպէտք է թերագնահատել պատկերաւոր մտածողութիւնը՝ որպէս երեւոյթների բացայայտիչ, մանաւանդ որ այն աւելի մաւտ է երեւոյթները ճանաչել սկսող մարդու մտածողութեանը: Գիտական որոնումները վերահաստատելու են, որ գիտութեան, կրանի, արուեստի համադրութեան մէջ են բառերը բազմանիստ բիւրեղի նման երեւակում իրենց ներքին բովանդակութիւնը, որն անհիմն ու անընդունելի կարող էր լինել միայն մեկ նիստի դիտանկիւնից: Հարթութիւնը ի զարու չէ տալու տարածական մարմինների համակողմանի պատկերը:

Ուրեմն, քանի որ գիտական բոլոր բացատրութիւններն էլ թերի են եւ ոչ համոզիչ, ուզում ենք առաջարկել բառի ստուգաբանութեան մի նոր վարկած: Այն մերժում է աղջիկ զաւակի ծնունդը կենցաղում աղացողի դերով արդարացնող ստուգաբանական միտումը²⁶, միտքը դուրս է բերում

26 Տե՛ս ծան. 6 եւ 9:

սուկ կենդանական աշխարհում ու վերարտադրուելու բնագոյներում քուռակ-ուլ-ղի-աղջիկ անցումները²⁷ որոնելու շրջապտոյտից եւ վերականգնում մարդկութեան հնագոյն պատկերացումների նախաստեղծ աշխարհում իր տեղը ճշդող մարդու երեւակայութեան փայլատակման պատկերը, միաժամանակ բացայայտում ազգային լեզուամտածողութեան արտացոլանքը բառի մէջ, երեւոյթներն անուանողի եւ նրա բառաստեղծութեան հնագոյն սկզբունքների պարզութիւնը: Ինձ համարձակութիւն է տալիս այն միտքը, որ եթէ անգամ գիտութեան մէջ այս վարկածը քննութիւն չբռնի՝ ի հեճուկս իր տրամաբանական եւ ճշմարտամատ իսկութեան, ապա գիտութիւնը ոչինչ չի կորցնի, իսկ վարկածը կը մնայ որպէս բառի մասին արժանահաւատ մի խորհրդածութիւն:

Եւ այսպէս, բուն հայոց ժամանակագրութիւնն սկիզբ առաւ այն պահից, երբ, առասպելի համաձայն, Հայկի եռաթեւ նետը պատռեց խաւարի մարմնացում Բելի կուրծքը Հայոց 1 թուականի Նաւասարդի 1-ին: Ոչ միայն Հայոց թուականի սկզբնաւորումը կապուեց Հայկի անուան հետ, այլեւ հայոց ամիսները կոչուեցին նրա ուստրերի եւ դուստրերի անուններով. «...զոր առեալ հայոց զանուանս ուստերաց եւ դստերաց նորա՝ եղին ի վերայ ամսոյդ՝ վասն մեծարանաց հարն եւ զաւակացն. եւ են այսոքիկ՝ Նաւասարդ, Հոռի, Սահմի եւ Մահեկի, Արեգ եւ Մարերի. դստերք էին Հայկին: Տրէ, Քաղոց, Արաց եւ Հրոտից որդիք էին Հայկին: Իսկ Մարգաց եւ Հարաւաց, զոր այժմ Ահկի կոչեն, այս ի գործոց անուանեցան, զի ընդ այն ժամանակս ամառայինք էին սոքա»²⁸: Այստեղ ուզում եմ ընդգծել կարեւոր մի հանգամանք. **աւանդութիւնը միջնորդաւորուած տեղեկութիւն է հաղորդում այն մասին, որ ժամանակային միաւորները սկսեցին կրել արական կամ իգական յատկանիշներ, քանի որ ամիսները կոչուեցին Հայկի թե՛ արու, թե՛ էգ զաւակների անուններով:** Աւանդութիւնը նաեւ մշակութային հետաքրքիր երեւոյթ է բացայայտում: Կարելի է ենթադրել, որ իւրաքանչիւր ազգի՝ անձնանուններ ստեղծելու եւ շնորհելու աւանդոյթը ձեւաւորում է քաղաքակրթաստեղծ նախնին, կամ նրան է վերագրուում մարդկանց ստեղծած աւանդոյթը: **Ամիսների անունները մեզ տեղեկութիւն են հաղորդում հազարամեակների մշուշից: Թերեւս յուշում են, որ Հայկի հետեւողութեամբ հայերը կոչում էին իրենց զաւակներին կամ իրենց զաւակների անունները վերագրում Հայկի որդիներին ու դուստրերին:** Ա. Շիրակացու յիշատակած անունները թերեւս ներկայացնում են ժամանակի տարածուած անձնանունների ոչ ամբողջական ցանկը, որ հաւանաբար գլխաւորել է Հայկ անունը: **Մարդը նախ անուանել է շրջապատող աշխարհի իրերն ու երեւոյթները, ապա՝ դրանց նմանու-**

27 Տե՛ս ծան. 10:

28 **Անանիա Շիրակացի**, Տիեզերագիտութիւն եւ տոմար, Եր., 1940, էջ 76:

թեամբ կոչել իր գաւակներին: Աշխարհաճանաչողութիւնը անուանակերտման հիմքն է, իսկ անձնանունները կազմում են լեզուի բառապաշարի ամենափոփոխական ցանկը, որ ազգի պատմական, մշակութային եւ կրօնական զարգացումների մասին շատ բան է պատմում:

Դժուար չէ եզրակացնել, եւ դրա համար յաւելեալ տեղեկութիւնների կարիք չկայ, որ հայոց ժամանակագրութիւնը սկզբնաւորած, ապա նաեւ ամիսներն իր գաւակների անուններով կոչած **Հայկ Նահապետը, որին Շիրակացին հայոց տոմարադիրն է համարում, հէնց Հայոց ժամանակի աստուածն է:** Ազգի ծագման պահը անվերապահաւրէն համընկնում է նրա ժամանակագրութեան սկզբին: Հայոց համար տիեզերքը ծագեց, երբ սկիզբ առաւ ժամանակը, երբ արձակուեց ժամանակի նետը: Եւ արինաչափ է, որ **ժամանակի աստուածը հայրն է ժամանակի բոլոր միաւորների.** նրանն են ոչ միայն ամիսները, այլեւ տարին՝ իր ամիսներով, ամիսը՝ իր ւրերով, ւրը՝ իր ժամերով, ժամը՝ իր րոպէներով ու վայրկեաններով:

Արը՝ որպէս պարզագոյնս տարորոշուող ժամանակային միաւոր, անկասկած, բոլոր մեւս միաւորներից առաջինն է տրուել մարդկային գիտակցութեանը, որին միաժամանակ շնորհուել է ընկալումը, որ ւրը երկու հակադիր եւ յստակաւրէն տարորոշուող մասերի միասնութիւնն է՝ մթին եւ լուսաւոր կէտերի, գիշերուայ ու ցերեկուայ ամբողջութիւնը, աղջի եւ արի հերթագայութիւնը, որ ստեղծում է անվերջանալի շրջապտոյտ՝ միեւնոյն հաստատուն պարբերութեամբ:

Տեսաքրքիր եւ, մեր կարծիքով, կարեւոր իրողութիւն է նաեւ այն, որ թերեւս բոլոր լեզուներով «ւր» են անուանում եւ իր առանցքի շուրջ Երկրի պտոյտի քսանչորսժամեայ մեկ պարբերութիւնը, եւ այդ պարբերութեան միայն լուսաւոր ժամանակահատուածը (հյ.՝ ւր=ւր+գիշեր, լատ.՝ dies=dies+noctibus, յուն.՝ ημέρα=μέρα+νύχτα, ռուս.՝ день=день+ночь, անգլ.՝ day=day+night եւ այլն): Ասես գուգադիպութեամբ «մարդ» բառով կոչում են իւրաքանչիւր մարդու եւ մարդկանց միայն արու ներկայացուցիչներին, ինչպէս «մարդ ու կին» արտայայտութեան մէջ է: Այդպէս էլ «որդի» բառը նշանակել է առհասարակ զաւակ, բայց նաեւ միայն արու զաւակ: Եւ հետաքրքիրն այն է, որ միայն երկսեռ արարածներին տրուող անուններն են հանդէս բերում ամբողջն ու միաժամանակ սեռերից մեկն անուանող այսպիսի յատկութիւն, ընդ որում, հակառակ «մարդ» բառի, կենդանիների տրուող անունները միաժամանակ մատնացոյց են անում կենդանիների իգական կէտը, ինչպէս՝ հաւ ասելով հասկանում ենք եւ արաղաղ, եւ հաւ, կով ասելով՝ եւ ցուլ, եւ կով եւ այլն:

Շարունակենք ժամանակի որոշարկման մասին միտքը: Հայկը՝ որպէս ժամանակի աստուած, որպէս աստուածային Մեկ, որ ժամանակի բոլոր միաւորները բովանդակող ու ամփոփող մեծագոյն միաւորն է՝ անսկիզբ ու

անվերջ ժամանակը, նախքան միմեանց բաղադրող ամիս, տարի, դար մեծ պարբերություններ ստեղծելը եւ նախքան ժամ, րոպէ, վայրկեան փոքր ու նուազագոյն միաւորներ յղանալը պէտք է սկզբնապէս ծնողը լինէր արոււայ, որն իր դիտելի եւ գննելի պարբերութեամբ մարդկային գիտակցութեան մէջ ժամանակային արինաչափութիւն դրոշմող առաջնեկն էր, ժամանակի ուսումնասիրութեան մեկնակէտը: Այն մարդու գիտակցութեան մէջ յստակարէն մտապատկերուել էր երկատուած: Ուրեմն ինքն իրեն ծնող ժամանակի հայր Հայկը՝ որպէս համապարփակ ժամանակ, նախ պէտք է տրոհուէր երկու կէսի՝ գիշերուայ ու ցերեկուայ, հանդէս գար հակադիր որակներով, երկուութեամբ, որ տիեզերքի գոյացման եւ գոյութեան հիմքն է՝ տարաբեւեռ ու տարաբնոյթ գոյգ սկզբունքների հակադրութիւնն ու ներդաշնակութիւնը: Եւ եթե ի դէմն Հայկի երկսեռ զաւակների՝ ամիսները ներկայանալու էին իրենց տարասեռութեամբ, որքա՞ն անելի ակնառու պիտի լինէր արոււայ երկու հատուածների տարասեռութիւնը: Մարդկութեան գիտակցութեանը նախաշնորհուած՝ տիեզերքի պատկերային վերծանութիւնների շարքում չկայ տարամէտ սկզբունքների միասնութեան անելի ցայտուն եւ ակնառու արինակ, քան արն է՝ իր խաւար ու լուսաւոր կէսերով, որը նախատիպն է եղել բոլոր հակադրութիւնների ճանաչողութեան: **Նրանք առաջին արու եւ էգ զաւակներն էին ժամանակի աստծու:** Ժամանակի անսահման բաժանելիութիւնը ստեղծում է Հայկի անընդգրկելի տոհմածառը, որն իր լրութեան մէջ հէնց Հայկի կեանքն է: Դրա աջ (*ամիս, տարի, դար, հազարամեակ* եւ այլն) ու ձախ (*գիշեր-ցերեկ, ժամ, րոպէ, վայրկեան* եւ այլն) կողմերում ձգուող անվերջութիւնների կոորդինատային ուղղի վրայ մարդկային հաշուարկման սկզբնակէտը արն է եղել:

Մարդու կեանքը՝ որպէս ժամանակի միաւոր, նոյնպէս ժամանակի աստծուն է, եւ մարդն էլ իր հերթին սեպհական ժամանակագրութեան նետածիգն է, որ սկիզբ է դնում սեպհական տոհմածառի, որը ճելոն է անելի մեծ ծառի, ինչպէս Հայկը՝ Նոյի որդի Յաբեթի²⁹:

Հակուած եմ կարծելու, որ սեռերի տարբերութեան գիտակցումն ու ճանաչողութիւնը տեղի են ունեցել մութնուլոյսի զգայական, ապա եւ գիտակցական ընկալումից յետոյ, գուցէ ոչ շատ ուշ, բայց յետոյ: Եւ **ժամանակային առաջին որոշարկումից յետոյ մարդկային գիտակցութեան լայն բացուած աչքը արոււայ երկսեռ կերպաւորման, տիեզերքի հաւասարակշռութեան արտապատկերումն է յայտնաբերել իր երկսեռ գոյածուում:** Այդ մասին են յիշեցնում մարդկային հնագոյն պատկերացումները, որոնց արծագանգները պահպանուել են ամանդութիւններում ու հեքիաթներում: Դրանցում արն ու գիշերը՝ արն ու աղջը, արական եւ իգական կեր-

29 Տե՛ս նոյն տեղում, էջ 11:

պատրումներ են: Սեռերով են աւժտուած նաեւ արուայ ու գիշերուայ լուսատուները, ընդ որում, Արեւն առաւելապէս ընկալուել է որպէս արական սկզբի խորհրդանիշ, Լուսինը՝ իգական³⁰:

«Աղջամուղջ» բառը առնչակցուում է տարածուող մթութեան հետ, ընկալուում որպէս «մութ»-ի հոմանիշ, կրողը նրա որակների ու յատկութիւնների: Բոլոր բառարանները հէնց այս դիտանկիւնից են բացատրում բառը: Այսինքն՝ աղջամուղջը խաւարն է, մէգը, մութը, լոյսի հականիշը: Սակայն փաստ է, որ «**աղջամուղջ**»-ը, այնու ամենայնիւ, Հայոց տոմարի իրիկնային ժամանուն է՝ ժամանականիշ բառ, արուայ որոշակի ժամ անրագրող անուն եւ իր տեղն է գրադեցնում ժամանակային չափումների մէջ, ուստի **ժամանակի աստծու զաւակն է եւ ակնյայտաւրէն «աղջ»-ի յետին կոտորակումներից մեկը**: Այն յիշեցնում է, թե որքան աւելի հին է «աղջ»-ը, որ արուայ մութ կէսի բնութագրիչն էր, ապա եւ՝ նրա անունը: Հայերէն «այգ» կամ «ալր» բառերը հոմանիշներն են «լոյս»-ի: Այդ մասին են հաւաստում նոյն երեւոյթի տարբեր նկարագրութիւնները՝ «լոյսը բացուեց», «լուսացաւ», «լուսաբաց է», «ալրը բացուեց», «այգաբաց է»: Եւ, բնականաբար, երբ լոյսը զատեցին խաւարից, լոյսը կոչեցին ար եւ խաւարը՝ աղջ: Իսկ ժամանակի պատկերացումը յաջորդում է նրա զգայական ընկալմանը: Մութը աղջ, իսկ լոյսը այգ կոչելուց յետոյ, երբ դրանք ըմբռնուեցին արդէն որպէս հոսող ժամանակ, անհրաժեշտութիւն զգացուեց այդ ժամանակի մէջ բաժանումներ կատարելու՝ առաւրեայում առաւել ստոյգ կողմնորոշուելու համար: Այգը՝ արուայ լուսաւոր մասը, ժամանակային յետագայ որոշարկմամբ ծնունդ տուեց տասներկու ժամերի, որոնցից մեկը շարունակեց կրել մինչ այդ միայն արուայ որակը (լոյս) ցոյց տուող «այգ» անուանումը, որն սկսեց ի յայտ բերել նաեւ բառի ժամանականիշ էութիւնը: Համաբանութեամբ՝ մթին աղջի տասներկու մասերից մեկը շարունակեց կրել խաւարի անունը որպէս յիշատակ, բայց արդէն ժամանակային դրոշմով՝ գիշերուայ յստակ մի պահի անրագրմամբ, որ բառն աւժտեց նոր հրապոյրով՝ աղջամուղջ: Այդպէս յաճախ նորաձնի անունն է իր հնութեամբ մատնում բազմաթիւ սերունդներով փոխանցուած եւ պապից կամ տատից ժառանգուած լինելը:

Աստղաբաշխական արուայ՝ Հայոց տոմարից մակածուող առասպելի **ար** եւ **աղջ** երկսեռ զաւակները հայելային անդրադարձումով կերպարուել են որպէս մարդկային տարասեռ զոյգ՝ **այր** եւ **աղջ**, **այրիկ/երիկ** եւ **աղջիկ**:

Իրերն ու երեւոյթներն անուանող եւ իր հասկացութային-նշանային աշխարհը ստեղծող աստուածամարդը, որ բառաստեղծման տիրոյթում գի-

30 Տե՛ս **Յարութիւնեան Ս.**, Հայ հին վիպաշխարհը, Եր., 1987, էջ 16-17:

շերն ամրագրեց «աղջ» բառով, արտապատկերեց այդ անունը իր ստեղծած փոքրիկ տիեզերքում՝ այդպէս բնութագրելով իր տարասեռ գաւակներից մեկին՝ աղջ, փոքրիկ աղջ, աղջիկ: Եւ այդ բառ-արմատը, ինչպէս բոլոր հնագոյնները, ժամանակի սլացքի մէջ չկրեց փոփոխութիւն, այլ շարունակեց խորհրդաւոր աստղերով իր առկայծումը «աղջիկ» բառում եւ ինքներկորդումը «աղջամուղջ»-ում:

Բառաստեղծական իր երեւակայութեամբ ցերեկը «աւր» բառով յաւերժացնող նոյն աստուածամարդը տիեզերքի իր մանրակերտ փոխադրեց արեւոտ այդ բառը՝ որպէս իր մեւս գաւակի մասին պատմող կարեւորագոյն բնութագրիչ: Ժամանակների հոլովոյթում գրեթէ չփոխուեց եւ «աւր» բառը: Այն հայերէնի համար արիւնհաչափ ւ-յ հերթագայիչների փոքրիկ հրաշագործութեամբ վերածուում է «այր»-ի (հմմտ.՝ մայր-մաւր, համբոյր-համբուրել):

«Աւր» եւ «աղջ» բառագոյգը պարունակում է ժամանակի իսկութեան առաջին մշուշոտ ընկալումը՝ որպէս լոյսի ու մութի հերթագայութեամբ կազմուող պարբերութիւն: Արարչութեան առաջին արուայ մասին աստուածաշնչեան պատումում Աստուած առաջին երեւոյթներին անուններ էր տալիս՝ ասես յիշեցնելով մարդկութեան՝ երեւոյթներն անուանելու յաջորդականութիւնը. «Եւ ասաց Աստուած. Եղիցի լոյս. եւ եղև լոյս: Եւ մեկնեաց Աստուած ի մէջ լուսոյն եւ ի մէջ խաւարին: Եւ կոչեաց Աստուած զլոյսն Տիւ. եւ զխաւարն կոչեաց Գիշեր. եւ եղև երեկոյ եւ եղև վաղորդայն. ար մի»³¹:

«Աւր» եւ «աղջ» (արու եւ էգ) բառագոյգը միաժամանակ մարդու ինքնութեան մասին առաջին տեղեկոյթն է, եւ այդ մասին պատմում են հին տեքստերը, որ երբ Աստուած ստեղծեց մարդուն, «արու եւ էգ արար զնսս»:

ԱՍՏՈՒԱԾ ԺԱՄԱՆԱԿԻ ԵՒ ԵՐԿՈՒՈՐԻՔ ԶԱՒԱԿՔ ՆՈՐԻՆ

**Իբրև գերեթեւեան նետն արձակեաց
Եւ խոցեաց զկուրծսն մթին Բելայ,
Յայնմ ժամու ծագեալ բխեաց ժամանակն,
Ի վայրկենէ սուրաց հազարամեակ...
Աղջ մու եւ Այգ եգ ծնան միանգամայն՝
Իբրև գերկուորիսն, երկսեռն Մի,
Թաւալի հանապազ երկգոյն ճախարակն
Յաւերժահիռ ծրով անմեկնելի...**

31 Գիրք Ծննդոց, Գլ. 1:4:

Այր՝ առ լանջս առեալ զԱրեւ՝ ի զարդ,
Ար է՝ Հայկայ որդի լուսագնաց,
Յեղջիւր Լուսնի պճնեալ զաստեղեայ ճակատն՝
Աղջիկ մի արջնագգեստ հանդարտ սահեաց...
Լուսնէ Աւետիսեան³²

Լուսինէ Ա. Աւետիսեան – հեղինակ է գրականագիտական, լեզուաբանական-բառաստուգաբանական, միջգիտակարգային աշխատությունների եւ բազմաթիւ յարուածների՝ «**Ինտրայի պոետիկան**» (2005), «**Յաւերժամանուկը**» (2008, Անտուան դը Սենտ-Էքզիւպերիի «Փոքրիկ իշխանը» հեքիաթի բազմաշերտ վերլուծութիւն), «**Ուրբաթագիրք**» (2012, գրաբարից թարգմանութիւն եւ յարակից աշխատասիրութիւն), «**Երբ յայտածուում է մաշտոցեան տրամաբանութիւնը**» (2018): Հետաքրքրությունների շրջանակում են դասական ուղղագրութեան՝ մաշտոցեան հիմնարկի նախկին վերականգնման, գրաբարի վերածնութեան, արեւմտահայերէնին ՀՀ պետական լեզուի կարգավիճակի տրամադրման խնդիրները եւ այլն:

Ել. **հասցէ՝** lusineavetisyan@ymail.com

Sammary

THE ORIGIN OF THE ARMENIAN WORD “AGHJIK”

Lusine A. Avetisyan

Candidate of Sciences in Philology

Key words – aghj, darkness, bisexual time, heterogeneous children, day-awr-ayr, night-aghj-aghjik.

Practically, the etymology of the Armenian word “Աղջիկ” (“Aghjik” girl) is absent, all attempts to explain its origin are unconvincing.

A new etymology is presented in this article, which at the same time is based on linguistic data and on ancient ideas about phenomena, on the cosmogonic myth as well as on the ancient Armenian calendar. The subject of the article is the roots of “Աղջ” (“aghj” dark) and “Աղիջ” (“aghij” girl). It is likely that the primary variant of the second root is also “Աղջ”.

32 Լուսնէ – Եթե Լուսինէ-ն «Լուսին» բառից է ծագում, ապա վանկ աւելացնելիս գրաբարում ի-ն տրուում է:

According to my hypothesis, for both concepts there is a single common root “Աղջ”, and this is substantiated by the myth about Hayk, and also by the word “Աղջամուղջ” (“aghjamughj” darkness, night), which is, in fact, the ancient Armenian name of one of the night hours.

The original Armenian chronology originates from the moment when Hayk, according to legend, with a three-winged arrow tore Bel’s chest – the incarnation of darkness. Later, the Armenian months were named after his children. Tradition provides indirect information that units of time got male or female characteristics, since the months were named after the descendants of Hayk, both male and female.

The names of the months also give information about other realities that have been forgotten in the mist of millennia. They suggest that Armenians called their children by the names of the descendants of Hayk, or attributed the names of their children to the sons and daughters of Hayk, and we see through the millennia an incomplete list of Armenian names, probably headed by the name Hayk.

Progenitor Hayk, whom Anania Shirakatsi considers the founder of the Armenian calendar, is in fact the Armenian god of time. And the god of time is the father of all units of time, and above all, of the dualistic day. “Աւր” (“or” day) and “Աղջ” (“aghj” night) were the first children of different sexes of the god of time. Their twelve-hour divisions were defined later. “Աղջամուղջ” (aghjamughj) is also the child of the god of time and, obviously, a definite fraction of “Աղջ” (night), and reminds that she is also a child of the night.

At first, human called things and phenomena of the surrounding world, only then, in their image and likeness, he called his children. And the first thing to which the human mind has reached in the flow of endless time, undoubtedly has been a day with its harmonious existence, in which features and characteristics of its male and female children – day and night are combined.

After the initial determination of time, the wide-open eye of human consciousness in its own form of existence will find a demonstration of the equilibrium of the universe and a reflection of the daily born celestial twin. And it is natural that he distinguished his children of different sexes with the same names by which he defined two halves of day, calling his son “Աւր” (day)> “Այր” (man, husband), and daughter – “Աղջ” (night)> “Աղջ” (girl), “Աղջիկ” (little girl).

ПРОИСХОЖДЕНИЕ СЛОВА «АХДЖИК» («ДЕВОЧКА»)

Лусине А. Аветисян
Канд. филол. наук

Ключевые слова - девушка, девочка, мрак, двуполое время, разнополые дети, день – аур – айр, ночь – ахдж – ахджик.

Практически, этимология армянского слова «աղջիկ» («ахджик» – «девочка») отсутствует, все попытки объяснить его происхождение неубедительны.

В данной статье представляется новая этимология этого слова, основанная одновременно и на анализе языковых данных и древних представлений о природных явлениях, и на изучении космогонического мифа и древнеармянского календаря. Предметом исследования в статье является сопоставление корней «աղջ» («ахдж» – темный) и «աղիջ» («ахидж» – девушка). Вероятно, первичным вариантом второго корня также является «աղջ».

Мы выдвигаем гипотезу, что эти два понятия объединяет общий корень «աղջ», что нашло подтверждение в мифе об Айке. Этот корень также соотносится со словом «աղջամուխдж» («ахджамухдж» – тьма, ночь), по сути, представляющим собой древнее армянское наименование одного из часов ночного времени суток.

Исходная армянская хронология берет начало с того момента, когда Айк, согласно легенде, трехкрылой стрелой разорвал грудь Бэла – воплощения тьмы. Позже армянские месяцы были названы в честь детей Айка. Это предание предоставляет опосредованную информацию о том, что единицы времени стали обладать мужскими или женскими характеристиками, поскольку месяцы были названы в честь потомков Айка как мужского, так и женского пола.

В названии месяцев также имеется информация о других реалиях, которые исчезли в тумане тысячелетий. Эти данные подсказывают, что армяне своих детей называли именами потомков Айка, или приписывали имена своих детей сыновьям и дочерям Айка. Нам же сквозь тысячелетия дошел неполный список армянских имен, во главе которого, вероятно, стоит имя «Айк».

Прародитель Айк, которого Анания Ширакаци считает основателем армянского календаря, на самом деле является армянским богом времени. А бог времени является отцом всех единиц времени, и прежде всего, двойствен-

ного дня. «Ար» (день) и «աղ» (ночь) были первыми разнополыми детьми бога времени. Двенадцатичасовое деление этих понятий было определено позже. «Աղջամիղ» («ахджамухдж» – предрассветный час, сумерки) также является ребенком бога времени и, по-видимому, одной частью ночи – «աղ» (ночь), и напоминает о том, что он тоже дитя ночи.

Сначала человек назвал вещи и явления окружающего мира, лишь потом по их образу и подобию стал называть своих детей. И в потоке времени первое, к чему пришел человеческий разум, несомненно, был день со своим разнополым существованием.

После начального определения времени, широко раскрытый глаз человеческого сознания в своей собственной форме существования обнаружил демонстрацию равновесия вселенной и отражение каждодневно рождающегося небесного близнеца. И естественно, что он своих разнополых детей нарек теми же именами, которыми определил две половины суток, назвав сына «ար» (день) > «ար» (муж) и дочь – «աղ» (ночь) > «աղ» (девушка), «աղիկ» (девочка).

REFERENCES

1. “Knik’ hawatoy”, Ėjmiatsin, 1914 (**In Armenian**).
2. “Nor bargirk’ Haykazean lezui”, hat. A, Venetik, 1836 (**In Armenian**).
3. **Achařean Hr.**, Hayerēn armatakan bařaran, hat. A, Yer., 1926 (**In Armenian**).
4. **Achařean Hr.**, Hayots’ lezui patmut’iwn, hat. A, Yer., 1940 (**In Armenian**).
5. **Anania Shirakats’i**, Tiyezeragitut’iwn yew tomar, Yer., 1940 (**In Armenian**).
6. **Awetisean L.**, Yerb yaytatsuum ē mashtots’ean tramabanut’iwnē, Yer., 2018 (**In Armenian**).
7. **Alishan GH.**, Ayrarat, Venetik, 1890 (**In Armenian**).
8. **Hambardzumean V.**, Hayerēn Aghjik baři stugabanut’iwnē, “Patma-banasirakan handēs”, Yer., 1997, N B, ēj 149-152 (**In Armenian**).
9. **Hiwbshman H.**, Hin Hayots’ teghwoy anunnerē, Vienna, 1907 (**In Armenian**).
10. **Inchichean H. GH.**, Storagrut’iwn hin Hayastaneayts’, Venetik, 1822 (**In Armenian**).
11. **Jahukean G.**, Hayerēn stugabanakan bařaran, Yer., 2010 (**In Armenian**).
12. **Margarean A. S.**, Hodakapov krknawornerē hayerēnum, “Patmabanasirakan handēs”, Yer., 1987, N B, ēj 160-168 (**In Armenian**).
13. **Mēē A.**, Hayagitakan usumnasirut’iwnner, Yer., 1978 (**In Armenian**).
14. **Timot’ēos Kuz.**, Hakachařut’iwn, Ėjmiatsin, 1908 (**In Armenian**).
15. **Yarut’iwnean S.**, Hay hin vipashkharhē, Yer., 1987 (**In Armenian**).